

ЦРКВА У САВРЕМЕНОМ СЕКУЛАРНОМ СРПСКОМ ДРУШТВУ

Александар Баковац*
Универзитет у Београду,
Православни богословски
факултет

Апстракт: Секуларност представља један од основних постулата савремене демократске друштва. На теоријском плану, и још више на практичном, још увек не постоји консензус о суштинском одређењу ове концепције ниш о крајњим импликацијама које има по друштвене односе. Иако ни сам појам секуларизам није до краја разрађен и дефинисан, данас се, не без основа, о савременом друштву говори као о постсекуларном. Однос црква и верских заједница и државе нарочито је оштерећен неразумевањем у посткомунистичким земљама, у које сада и Србија, због двојакних тенденција које се јављају у шим друштвима. Пошто су цркве и верске заједнице деценијама биле шлачене, пагом комунистичке диктатуре јавила се разумљива потреба да религија поново заузме место у друштву које јој припада. Покушаји да се одговори на питање које је то место, изазивају многа оштра мишљења и праксе. Циљ овог чланка је да се укаже на постојеће проблеме и да се дају предлози за њихово превазилажење у будућности.

Кључне речи: Српска Православна Црква, секуларизам, постсекуларизам, религија, политика.

Иако је питање секуларизма једна од тема којом се стручњаци из различитих области баве, а број научних текстова расте експоненцијалном брзином, тешко да се може рећи да постоји консензус било по питању значења овог појма, било по питању импликација које има по друштвене односе. Основни проблем је у томе

* adjakovac@bfspc.bg.ac.rs.

што политички секуларизам који подразумева одвојеност Цркве и државе, често врло неодређено, баштини и друга секуларистичка схватања која су суштински антирелигиозна. Како примећује Калхун: „Политички секуларизам је такође под утицајем општијих схватања секуларизма, који има бројна значења, од веровања да научни материјализам исцрпљује сва објашњења постојања, до гледишта да вредности постоје само у односу човека према свету а не у свету по себи, до схватања да не постоји свет који има трансцендентно значење или да не постоји вечност према којој би се људи оријентисали с обзиром на своје активности у свету свакодневице“ (Calhoun 2011: 75). Иако ствари стоје тако, секуларизам се сматра једном од најзначајнијих тековина савременог демократског друштва, мада се све више чују гласови оних који говоре о савременом друштву као *постсекуларном*. Овај појам је највише промовисао Хабермас, чија је кључна теза да у савременом друштву верујући и секуларисти морају да изграде однос узајамне толеранције и уважавања, пошто се модерност није показала као довољно морално ефикасна (Habermas 2008: 28). Пошто ствари тако стоје на теоријском плану није зачуђујуће што питање односа верских заједница и државе у Европи још увек није решено на конзистентан начин, нити постоје јасно одређени принципи који би важили универзално. Однос цркава и верских заједница и државе нарочито је обременен неразумевањем у посткомунистичким земљама, у које спада и Србија, због двојакних тенденција које се јављају у тим друштвима. Пошто су цркве и верске заједнице деценијама биле угњетаване, маргинализоване и прогоњене, падом комунистичке диктатуре јавила се разумљива потреба да религија поново заузме место у друштву које јој припада, као и да се исправи несумњива неправда која је тако дуго чињена верујућима. С друге стране, још увек има много оних који су наставили да на религију гледају негативно, кроз призму флоскуле да је то „опијум за народ“. Антирелигиозни иступи се више не образлажу уобичајеним жаргоном својственим комунистичком наслеђу, већ се често прибегава аргументацији која се темељи на либералним и сцијентистичким предрасудама.¹ Напада се најчешће религи-

¹ Дobar пример је недавно објављена књига Александра Ламброса, *Бој се никад не смеје* (Lambros 2014), која својом једностраношћу и тенденциозношћу готово надмашује своје узоре из доба највеће репресије у време стаљинизма. Као илустрацију довољно је навести део предговора где аутор каже: „И ваш бог делује ми као објашњење једино за ове ствари: расизам, антисемитизам, мизогинију, хомофобију, огроман део људске патње и беде, убилачког лудила,

озност као појава али је на удару најчешће Српска Православна Црква, као већинска у Србији. Друге верске заједнице су најчешће, иако не увек, поштеђене најоштрије критике, због тога што се због своје малобројности не сматрају потенцијалном опасношћу за секуларно друштво.

Сваки пут када се представници Цркве огласе по неком питању од државног или друштвеног значаја, јави се мноштво критичара који Цркви, али и изабраним представницима народа, спочитавају нарушавање „принципа секуларности“. Овде ћемо оставити по страни питање, да ли, на који начин и у којој мери Црква – мерено њеним сопственим етосом – треба да учествује у друштвеном животу и на који начин. Нећемо се, дакле, бавити анализом на који начин је Црква учествовала у јавној сфери, да ли је то увек било целисходно, мудро и корисно. Овде ћемо се позабавити питањем сме ли, и на који начин, Црква да се бави јавним друштвеним и државним питањима, шта је „принцип секуларности“, и да ли је и када он нарушен.

Духовне основе секуларизма

Неопходно је да, макар укратко, покушамо да значењски и историјски одредимо појам *секуларизам*. Сам појам је настао у Великој Британији. Његов аутор, Џорџ Џејкоб Холиоук, који се изјашњавао као агностик, није имао намеру да овим термином доводи у питање религиозна и посебно хришћанска уверења, већ да утемељи знање које је засновано искључиво на искуствима овог живота и овог света (Нолуоак 1896: 51). Данас су, нарочито у јавној сфери, присутна врло разнолика схватања о томе шта је заиста секуларизам. Неразумевање овог појма није плод само недовољне информисаности, злонамерности и незнања, већ и чињенице да сам појам баштини врло различита значења. Од правне одвојености Цркве и државе, до тенденције да се религија делимично или потпуно искључи из друштвеног живота, па до њене коначне забране и прогона. Одбијање

читав низ неуроza и психоза, моралну катастрофу, трагичан недостатак личне одговорности, идеолошку подлогу тоталитаризма, опресију интелигенције и слободе.“ Читајући овакве исказе можемо само да се запитамо да ли аутор није чуо или се прави да није чуо за режиме Хитлера, Стаљина, Маоа, Пола Пота и многе друге, који су недвосмислено били атеистички, управо антиатеистички. Сваком читаоцу који није идеолошки острашћен, јасно је какав вид „аргументације“ се може очекивати у оваквим написима.

Европске уније 2004. да у Устав укључи исказ о сопственим хришћанским коренима јасно је показало тенденцију да религија буде прогнана искључиво у сферу приватног (Kennedy 2006: 2).

У основи, секуларизам *ирвенсџивено* означава одвојеност Цркве и државе. Али каква је природа те одвојености, посебно је питање. Одавно је примећено да демократско уређење које по природи ствари имплицира секуларизам као *одвојености* Цркве и државе, своје корене има у хришћанском схватању да Богу припада Божије а цару цареве (Лк. 20, 19–26), да ниједан земаљски град није постојан и права домовина хришћана већ је то небески Јерусалим (Јев. 13, 14). Парадокс је у томе што је, како примећује Жан Лук Нанси (Nancy 2006: 110), демократија истовремено и веома хришћанска и премало хришћанска. Веома – због тога што прихвата хришћанско начело одвојености два царства, премало – јер не примећује утицај Царства небеског на царство земаљско.

Не сме се испустити из вида да секуларизам представља идејни, често и идеолошки концепт, заснован на предубеђењима која, чак и онда када отворено не поричу религију, сматрају да она не може и не треба ни на какав начин да утиче на проучавања и послове овога света.² Религија се смешта у сферу приватног, са тенденцијом да се и тај приватни простор све више сужава.³

У прошлости, Црква је имала различите нивое утицаја на друштвени живот и државне одлуке. Зависно од периода тај утицај је био разнолик. У сваком случају, све до модерног доба није било могуће повући јасну границу између Цркве и државе. Надлежности су се преплитале: Црква је на различите начине утицала на државне послове, како у сфери законодавства и јавног живота тако и у сфери начелних политичких одлука, одлука о рату и миру итд. И држава је на различите начине утицала на Цркву, утичући или чак директно одлучујући о постављењима и разрешењима високог клира, често драстично игноришући унутрашњи црквени поредак. Узајамни утицај и надметање црквених и световних власти било је присутно и на Истоку и на Западу, а ни наша новија историја није лишена таквих појава. Довољно је да се

² Смит дефинише секуларизам као „начин мишљења о свету и животу који се уопште не обазире на натприродна веровања“ (Smith 2007: 22).

³ Подела на приватну и јавну сферу у пракси је тешко остварива. Религиозно васпитање је препуштено родитељима али се и то проблематизује са становишта слободе деце и њихових права. Проблем је још заостријенији на примеру односа лекара према абортусу, еутаназији и другим медицинским захватима који изазивају моралне недоумице.

сетимо чувеног канонског удара у СПЦ када је кнез Милан сме- нио читав епископат, или укидања функције Патријарха у РПЦ у време Петра Великог. На Западу је Црква прво задобила значајну превласт над световним властима, што је временом довело негативних реакција. С једне стране је дошло до појаве протестантизма, који је настојао да остајући у оквирима хришћанског учења оспори доминантну улогу Рима, док је са друге стране, дошло до радикалног порицања хришћанства и религије у целини, како на теоријском, тако и на практичном плану, што је нарочито било видљиво током француске револуције, која је својом снажном антирелигиозношћу умногоме послужила као узор каснијим комунистичким режимима.

Испреплетеност црквених и државних структура до времена просветитељства није била само спољашња. Није то просто било надметање клира и световних власти за друштвеном доминацијом (мада је било и тога). И световне власти и клир припадали су истом наслеђу и делили су исти референтни оквир схватања и тумачења света и човека. Зато нимало не чуди што су током историје, различите специфично хришћанске концепције, уз модификације, преведене на ниво организације државе.⁴ Како је показао Канторовиц, процес секуларизације заправо није представљао реакцију против религије. Управо супротно, првобитна секуларизација се одвијала на сасвим супротним основама, кроз присвајање и примену специфично хришћанских концепција на монарха и државу. Процес секуларизације је отпочео много пре реформације и просветитељства, али под видом сакрализације државног апарата. На крају крајева, то није била некака сасвим нова концепција. Пре би се могло рећи да је то представљало повратак на древне, претхришћанске моделе који су увек тежили дивинизацији власти. У средњовековној Европи је овај процес добио извесна специфично хришћанска обележја, што није пресудно утицало на крајњи исход. Историјски гледано, услови за овакав развој налазе се у чињеници да су, током сеобе народа, племена

⁴ Канторовицева књига *Два краљева шела* представља детаљно истраживање начина на који су се ови процеси одвијали у средњем веку. Већ сам наслов имплицира повезаност „тела краља“ са „Телом Христовим“, што наравно није случајно. Процес секуларизације је у свом почетку текао смером супротним од онога који видимо у савременом свету. Док данас секуларизација означава искључивање религије из јавне сфере, државних и друштвених послова, средњовековна секуларизација је заправо представљала сакрализацију државног апарата. Ова сакрализација није никада до краја нестала. Многе појаве у савременом секуларном друштву врло очигледно репрезентују своју религиозну основу.

која су населила Европу, уништила правне структуре Империје. Кроз читав средњи век, државно уређење и друштвени односи били су веома анархични, што је подупирало тежње да се утврди владавина права и конституише *Republica Christiana* (Šmit 2011: 31). Концепт изједначења концепата *Christus/fiscus* водио је умањењу важности првог а увећању важности другог. На крају је *fiscus*, у виду готово религиозне обавезе плаћања пореза, прерастао у вид исказивања (исповедања) верности секуларном друштву (Kantorovic, 2012: 253).

Ипак, од посебне је важности за развој савременог секуларизма био други корак, који се тицао слома средњовековне Цркве у Европи, што је довело до крвавих верских ратова и религиозних подела. Када поданици више нису били исте конфесије, било је неопходно да се јединство државе изгради на темељима који нису верски (Pannenberg 1996: 28–29). Штавише, у свести људи оног доба, хришћанска религија је изневерила своју друштвену функцију. Не само што није успела да очува друштвено јединство, већ се показала као узрочник подела и сукоба који су претили да угрозе сам опстанак европске цивилизације.

Политички оквири

У политичком смислу, секуларизам почива на начелу да нико, па ни Црква, ко није на демократским изборима добио мандат грађана не може да доноси одлуке које су у надлежности законодавних, извршних или судских власти. Независност ове три гране власти, како споља, тако и међусобно, представља темељ савременог уређеног демократског друштва. Изгледа да на неразумевању оваквог устројства почива неразумевање односа Цркве и државе и принципа њихове одвојености. Кључно је разликовати две врсте могућег утицаја на ове гране власти: јуридички и политички. Јуридички утицај би се могао одредити као законско право некога (Цркве, НВО, синдиката итд.) да доноси законе или да их суспендује, да има право издавања наредби извршним органима (војсци, полицији, инспекцији, службеницима), да има право поништавања судских одлука или апелације, предлагања закона и њихову суспензију и промену или стављање вета на њихово доношење или примену. Овакав утицај би заиста представљао нарушавање секуларног демократског принципа, уколико би Црква имала било коју врсту оваквих овлашћења.

Међутим, потребно је строго разликовати овај јуридикчки утицај од политичког, који је баштина демократских друштава. Пошто се органи законодавне и извршне власти бирају на изборима, њихови представници настоје да придобију јавно мњење а тиме и гласове бирача. То отвара могућност *легишимној* политичког утицаја на представнике законодавне власти. Сасвим је уобичајена пракса у демократским друштвима, па и нашем, да различите организације позивају политичаре да учине одређене кораке за које нека организација сматра да су корисни, или пак да престану са праксама за које сматра да су штетне. На пример, покрет зелених апелује на доношење строжих закона о заштити животне средине а друштво инвалида на доношење и спровођење закона из области заштите права особа са хендикепом. Наравно, политичари су ти који „мере“ да ли ће им подршка захтевима неке организације или појединаца донети више користи или штете на изборима. Уколико сматрају да је то за њих корисно, политичари ће се сликати, на пример, са представницима организација за заштиту права хомосексуалаца. Неки други ће проценити да ће им више политичке користи донети подршка правима незапослених, или правима инвалида или правима националних мањина итд. Нећемо овде говорити о крајњим мотивима изабраних представника народа: неки ће се у избору коме ће пружити подршку и чије ће јавно изнесене ставове уважавати руководити дубоко личним уверењима о томе шта је корисно за друштво у целини, док ће некима бити пресудна политичка рачуница. Бирачи ће на концу оценити ко је колико искрен, али и способан да обећано оствари. У овом контексту треба сагледати и однос Цркве према јавним политичким делатницима. Конкретно, *Црква има сво њправо овоја свеџа, да о сваком мојућем љиџању изнесе своје мишљење*. Такође, сваки политичар има право да такво мишљење уважи, да га игнорише или да га критикује и не прихвати. Ствар је његовог уверења или рачунице, да ли ће подржати неки захтев Цркве или удружења атеиста, на пример.

Дакле, нико па ни Црква нема право доношења или укидања законодавних, извршних или судских одлука. Међутим, свако, па и Црква, има право да јавном речју, изношењем ставова, позивима, прогласима, саопштењима, похвалама или критиком, покуша да придобије изабране представнике народа за своје ставове и идеје. На изабраним представницима народа је да се одреде према тим ставовима, било подршком, било супротстављањем или игнорисањем. Свакако, последњу реч имају грађани. Уколико се

већини, рецимо, допада да народни представници уважавају ставове Цркве, онда ће на изборима гласати за такве. Уколико им се то не допада, гласаће за оне друге, што је и основни принцип демократије. Црква, као и свака друга организација и појединац, има право да јавно саопштава своје ставове и да се за њих залаже свим *легалним* средствима. На представницима народа је да се одреде према тим ставовима и да креирају одређену политику. На пример, Црква може и *има право* да се залаже за доношење или недоношење неког закона. Изабрани представници народа могу да то прихвате и донесу одређени закон. То није нарушавање принципа секуларности. Јер народни представници су добили мандат народа да доносе законе. Притом имају право да слушају или да не слушају било чије предлоге па и предлоге Цркве. Наравно, на грађанима је да у своје време, на изборима, кажу шта мисле о њиховој политици па и о томе чије су захтеве слушали или нису слушали.

Тенденција да се Цркви у целини као и њеним представницима и члановима, ускрати право на јавну реч дубоко је антидемократска, и темељи се на секуларизму схваћеном у антирелигиозном кључу, што је својствено тиранским режимима.

Сива зона

Понекад се у медијима спекулише о *незваничном* утицају који Црква има на представнике власти. И ово питање захтева објашњење, без обзира на постојање или непостојање таквог утицаја. Наиме, сваки изабрани народни представник слободан је да се, у законским оквирима, саветује са свима онима чије мишљење цени и уважава. Или да се са њима једноставно фотографише. То могу бити приватна лица, академици, професори, спортисти, уметници, као и представници различитих удружења, организација – или Цркве.

Ипак, утицаји које различите организације или појединци имају на изабране представнике грађана, морају бити у законским оквирима, што пре свега подразумева да не смеју да имплицирају кршење закона кроз остварење погодности које нису законом утврђене. До злоупотребе може доћи на различите начине: на пример, пружањем финансијске подршке из државних средстава ван законом прописаних оквира зарад задобијања политичке подршке. Овакве злоупотребе су наравно могуће, али

позитивни законски прописи ионако забрањују сваки вид корупције. Дакле, утицај на законодавну власт, уколико се одвија у законским оквирима, сасвим је легитиман и неспоран, и не може му се одрицати легитимитет због недоказаних спекулација о незаконитом утицају.

Када је реч о извршној власти, ствар је нешто компликованија. Њени представници, на позицијама председника државе или владе, министара, градоначелника, председника општина итд., углавном су политичари које су њихове партије делегирале на те позиције. У том смислу, у оквиру законских ограничења, и они могу легитимно да раде на задобијању подршке различитих група и појединаца што укључује и Цркву. То међутим не сме да доведе до злоупотребе пружањем услуга ван законских оквира – рецимо издавањем грађевинских и других дозвола мимо процедуре, додељивањем станова или других привилегија која некоме по закону не припадају.

Најгора је могућност утицаја на судску власт у било ком смислу. Но, овде треба нагласити да сва оваква дела и иначе представљају кршење закона и подлежу законским санкцијама, без обзира на то да ли је реч о Цркви, политичкој партији, невладиној организацији, представницима медија или синдиката. Како би овакве евентуалне злоупотребе биле спречене, потребно је усвојити и спроводити законска решења која у свету одавно постоје.

Различити модели

Доктрина секуларизма, која је данас доминантна у развијеном свету, подразумева одвојеност цркава и верских заједница од државе. Нити државе сме да се уплиће у црквене послове – у избор свештенства, унутрашње уређење итд. – нити Црква сме да се уплиће у државне послове. Покушали смо да покажемо да постоји легитимни (политички) и нелегитимни (јуридички) утицај који Црква може да оствари, као и опасности злоупотребе у тзв. сивој зони.

Међутим, поред ових општих карактеристика секуларног друштва, треба нагласити да постоји више модела оваквог друштвеног уређења. Грубо ћемо их класификовати ради прегледности.

Антитеистички секуларизам – је секуларизам борбеног атеизма настао у време француске револуције а касније спровођен у земљама комунистичког блока. И данас је заступљен у неким зе-

мљама као што су Кина, Северна Кореја и Куба. Овде је секуларни принцип схваћен и практикован једнострано. Црква не сме да се меша у државне послове, али се држава меша у црквене и то на непријатељски начин. Црква и религија уопште се проглашавају државним непријатељем, црквена лица и верници се прогањају, затварају и убијају, храмови руше, уз снажну антирелигијску пропаганду на свим нивоима. Антитеистички секуларизам није једнообразан и његова оштрина варира у појединачним случајевима и временима. Некада подразумева најбруталније методе терора и застрашивања, а некада суптилније начине притиска кроз спречавање верника да остваре поједина права, да напредују у служби и томе слично.

Ригидни секуларизам – настао је као ублажење претходног. Његов најбољи пример је савремена Француска. Црква и држава су потпуно одвојене, при чему не постоји никаква сарадња међу њима или је она минимална. Држава не уважава никакве специфичности Цркве и верских организација, њиховог устројства и традиције, и не устручава се да их ниподаштава или негира. Примери тога се недавне забране ношења хиџаба муслиманкама, али и забране истицања верских симбола, на пример ношењем крста око врата.

Умерени секуларизам – заступљен у већини европских земаља подразумева одвојеност Цркве и државе али и њихову блиску сарадњу на пољима образовања, бриге о социјално угроженима и уопште харитативних делатности. У таквим земљама постоји верска настава у државним школама, Црква добија одређену финансијску потпору, ослобођена је пореза у потпуности или делимично, верски службеници имају имунитет при обављању верских дужности (на пример, право на тајност исповести), у војсци је присутно војно свештенство, у болницама и појединим јавним установама одређене су просторије које служе за потребе верских служби.

Делимични секуларизам – својствен је неким европским земљама, где су одређеним црквама призната нека посебна права заснована на традицији. У Великој Британији, на пример, монарх који формално има врховну власт, истовремено је и врховни поглавар Англиканске Цркве.

Видимо да постоје различити модели политичког секуларизма и односа религијских заједница и државе, који варирају од ригидног до беневољентног (изузимајући екстремизме који не одговарају демократском друштву). Међутим, одавно је приме-

ћено да оваква трипартитна подела постоји у теорији али да су у пракси ствари много компликованије. Тако рецимо и у Француској, која представља модел ригидног секуларизма, секуларни принципи нису увек и свуда доследно спроведени. Верска настава *у њавном* не постоји у државним школама али постоји у департаментима Алзаса и Лорене, док одржавање храмова финансира држава (Аврамовић 2010: 54–55). Секуларни принципи су још мање заступљени у Сједињеним Америчким Државама. Познато је да заседања оба дома Конгреса и Сената почињу молитвом два, од државе плаћена, свештеника (Аврамовић 2010: 55). У Енглеској су ствари још компликованије, пошто је Англиканска Црква готово потпуно интегрисана у државни апарат. Поглавар Цркве је краљица а у Дому лордова чак двадесет четири места је резервисано за англиканске бискупе (Аврамовић 2010: 56). Различити модели државних цркава заступљени су у нордијским земљама као и у суседној Грчкој.

Наш пут

Свако савремено демократско друштво, поштујући сопствену традицију и сензибилитет, треба да одабере друштвени модел који његовим грађанима највише одговара. По мом схватању, умерени секуларизам представља најбоље решење за друштво Србије. Свако има легитимно право да се залаже за онај модел који сматра најбољим, а на изабраним представницима народа – а преко њих на грађанима – је да одлучују о томе како ће бити уређено друштво у коме живимо. Притом се не сме заборавити да не постоји неки одређени модел односа државе и Цркве који би било могуће једноставно ископирати и применити. Као што смо видели из наведених примера, сви модели у Европи укључујући САД настали су на основу специфичности тих друштава. Ту није реч само о минорним разликама већ напротив о суштинским.

Не сме се изгубити из вида да традиција, попут језика, представља вид комуникације и могућност разумевања међу члановима одређене групе или народа. Због тога постоји јасна неспремност да се традиције олако одбацују. Насилно одбацивање традиције једног друштва најчешће води његовој дезинтеграцији, пошто отежава комуникацију и осећај заједничке припадности код њених чланова. Наравно, традиције се мењају и развијају а неке нестају. Тај процес, међутим, мора да буде спонтан, и по-

требно је дуго време, које често обухвата више генерација, да би се такве промене догодиле без друштвених ломова. Код нас су промене долазиле најчешће нагло и насилно, као у време комунизма, са тенденцијом да се све традиционалне вредности игноришу или пониште.

Српско друштво мора да пронађе свој сопствени аутентични пут у стварању најподеснијег друштвеног система. Тај пут је свакако одређен усвајањем демократских и секуларних принципа, који међутим, морају да буду прилагођени посебностима српског етоса. Покушај да се ти принципи, теоријски симплификовани и практично неоствариви, примене на српско друштво, воде са једне стране дезинтеграцији самог друштва а са друге појави различитих дегенеративних промена. Уколико се у српском друштву званично не уважава и не поштује посебност СПЦ, онда ће чињеница те посебности да се пројави на начин који није добар ни за Цркву ни за државу. Вероватно би било добро да се послуша Хабермасов савет: „Секуларизовани грађани, уколико се налазе у улози грађана државе, не требају да негирају потенцијал за истину у религиозним схватањима света нити да доводе у питање потенцијал својих верујућих суграђана да доприносе јавним расправама користећи језик религије“ (Habermas 2006: 260). На том трагу, професор Аврамовић с правом закључује да „данас у Европи постоји само један критеријум. Од значаја је у ком обиму одређени систем односа државе и Цркве излази у сусрет потребама људи и верским слободама“ (Аврамовић 2010: 58).

* * *

Библиографија:

Аврамовић, С. (2010), „Правни оквири односа Цркве и државе у Европи“, у *Хришћанство и европске интеграције*, (ур. Р. Биговић, Ј. Јабланов), Београд, 53–60.

Calhoun, C. (2011), „Secularism, Citizenship, and the Public Sphere“, у *Rethinking Secularism* (eds. C. Calhoun, M. Juergensmeyer, J. Van Antwerpen), Oxford University Press, 75–91.

Habermas, J. (2006), „On the Relations Between the Secular Liberal State and Religion“, у *Political Theologies: Public Religions in Post-Secular World*, (ed. H. De Vries, L. E. Sullivan), Fordham University Press, New York 251–260.

Habermas, J. (2008), „Secularism’s Crisis of Faith: Notes on Post-Secular Society“, *New perspectives quarterly* 25, 17–29.

Holyoake, G. J. (1896), *The Origin and Nature of Secularism*, London: Watts and Co.

Kantorovic, E. (2012), *Dva kraljeva tela*, Fedon, Beograd 2012.

Lambros, A. (2014), *Bog se nikad ne smeje*, Nova poetika, Beograd.

Nancy, J.-L. (2006), „Church, State, Resistance“, у *Political Theologies: Public Religions in Post-Secular World*, (ed. H. De Vries, L. E. Sullivan), Fordham University Press, New York 102–112.

Pannenberg, W. (1996), „How to Think About Secularism“, *First Thing* 64, 27–32.

Smith, G. (2007), *A Short History of Secularism*, I. B. Tauris.

Šmit, K. (2011), *Nomos zemlje u međunarodnom pravu Jus Publicum Europaeum*, Beograd.

Примљено: 6. 2. 2015.

Одобрено: 31. 3. 2015.

CHURCH IN CONTEMPORARY SECULAR SERBIAN SOCIETY

Aleksandar Đakovac

*University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology,
Belgrade*

***Summary:** Secularity is one of the basic postulates of contemporary democratic societies. The consensus regarding the essential determination of this conception, or the final implications it has on social relationship, still does not exist in theory nor in practice. Although the notion of secularism is not fully elaborated or defined, modern society is, not without reason, taken to be post-secular. The relationship between churches and religious communities is particularly burdened with misunderstanding in post-communist countries including Serbia, due to twofold tendencies which occur in those countries. Since both churches and religion communities were oppressed for decades, the downfall of communist dictatorship was followed by an understandable need for religion to assume its position in society. There are a lot of contrary opinions and practices regarding the position of religion. The aim of this article is to point out existing problems and to give solutions for their overcoming in the future.*

***Key words:** Serbian Orthodox Church, secularism, post-secularism, religion, politics.*